

ERICH FROMM

ARTA DE A IUBI

TRADUCERE DIN ENGLEZĂ DE

Ruxandra Vișan

PSIHOLOGIA
PENTRU
TOȚI

3
TREI

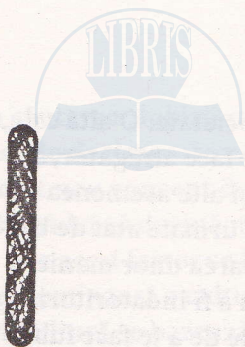
CUPRINS

Introducere la ediția aniversară (2006)	7
Cuvânt-înainte	17
<i>I. Este iubirea o artă?</i>	21
<i>II. Teoria iubirii</i>	27
1. Iubirea, răspunsul la problema existenței umane.	27
2. Dragostea dintre părinți și copii	56
3. Obiectele iubirii	63
<i>Iubirea fraternă</i>	64
<i>Iubirea maternă</i>	66
<i>Iubirea erotică</i>	69
<i>Iubirea de sine</i>	74
<i>Iubirea de Dumnezeu.</i>	79
<i>III. Iubirea și dezintegrarea sa în societatea</i> <i>occidentală contemporană</i>	98
<i>IV. Practica Iubirii</i>	120
<i>P.S..Gânduri, interviuri & altele</i>	145
Despre autor. Faceți cunoștință cu Erich Fromm.	147
Despre carte. Iubirea în viața lui Erich Fromm	152
Lecturi suplimentare. Date autobiografice.	
Citate din scrierile și scrisorile lui Erich Fromm	172

Cel ce nu știe nimic nu iubește nimic. Cel ce nu poate face nimic nu înțelege nimic. Cel ce nu înțelege nimic este un nimic. Dar cel ce înțelege este în stare să iubească, să priceapă, să vadă... Cu cât mai multă cunoaștere căpătăm asupra unui lucru, cu atât mai mare este iubirea... Cel ce crede că toate roadele se coc la vremea cireșelor nu știe nimic despre struguri.

Paracelsus

ESTE IUBIREA O ARTĂ?

Este iubirea o artă? Atunci, ca orice artă, ea necesită cunoaștere și strădanie. Sau este ea oare o senzație plăcută, doar un accident în experiența noastră, ceva peste care cineva *dă din întâmplare*, dacă are noroc? Această carte se bazează pe cea dintâi premisă, cu toate că majoritatea semenilor noștri de astăzi se încred mai degrabă în cea de-a doua.

Desigur, oamenii nu socotesc deloc iubirea a fi un lucru neînsemnat. Dimpotrivă, sunt dornici de iubire; se uită la nenumărate filme cu povești de dragoste fericite și nefericite, ascultă sute de cântece ieftine despre iubire. Cu toate acestea, aproape nimeni dintre ei nu se gândește că ar avea ceva de învățat despre iubire.

Această atitudine stranie se bazează pe mai multe premise care, independent sau împreună, contribuie la menținerea sa. Majoritatea oamenilor văd problema iubirii ca fiind în primul rând aceea *de a fi iubit*, mai degrabă decât aceea *de a iubi*, de a avea capacitatea de a iubi. Pornind de aici, problema va fi cum să se facă iubiți, cum să fie demni de iubire. Pentru a îndeplini acest țel, ei urmează diferite căi. Una dintre acestea, în special urmată de către bărbați, este aceea de a avea succes, de a obține putere

și bogăție pe cât permite poziția în societate. O altă cale, urmată mai ales de femei, este de a te face atrăgător, îngrijindu-ți corpul, îmbrăcăminte și alte asemenea lucruri. Alte căi de a-și spori atracția, urmate atât de bărbați, cât și de femei, constau în cultivarea unor maniere plăcute, în conversații interesante, în a fi îndatoritori, modești, inofensivi. Multe dintre căile de a te face iubit coincid cu acelea întrebuițate pentru a avea succes în „a câștiga prieteni și a influența oameni“. De fapt, ceea ce înțeleg majoritatea oamenilor din cultura noastră prin a fi iubiți este în esență un amestec dintre popularitate și senzualitate.

O a doua premisă de la baza atitudinii că nu se poate învăța nimic despre iubire este aceea că problema iubirii este problema unui *obiect*, și nu aceea a unei *facultăți*. Oamenii cred că iubirea este simplă, dar că găsirea obiectului potrivit pentru a primi iubire — sau a acorda iubire — este dificilă. O parte dintre rațiunile ce susțin această atitudine sunt adânc înrădăcinate în dezvoltarea societății moderne. Unul dintre motive este marea schimbare care a avut loc în secolul douăzeci în ceea ce privește alegerea unui „obiect al iubirii“. În epoca victoriană, ca în mai multe culturi tradiționale, iubirea nu era în primul rând o experiență personală spontană care abia după aceea putea duce la căsătorie. Dimpotrivă, căsătoria era dictată de către convenție — fie de familiile celor în cauză, fie de un specialist în căsătorii de tipul unui pețitor, fie avea loc fără ajutorul niciunuia dintre acești mijlocitori. Căsătoria se încheia pe baza unor considerente sociale, iar iubirea se presupunea că se dezvoltă odată ce această unire avusese deja loc. De câteva generații încoace, conceptul de iubire romantică a devenit aproape universal în lumea occidentală. În Statele Unite, deși considerentele de natură convențională nu lipsesc într-un tot, foarte mulți oameni sunt

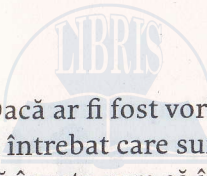
în căutarea „iubirii romantice“, a unei experiențe personale de dragoste care ar trebui să ducă la căsătorie. Acest nou concept de amor liber a făcut ca importanța obiectului să devină mai mare decât aceea a funcției.

De acest factor se leagă strâns o altă caracteristică predominantă a culturii contemporane. Întreaga noastră cultură se bazează pe dorința de-a cumpăra, pe ideea unui schimb reciproc favorabil. Fericirea omului modern constă în plăcerea de a se uita la vitrine și de a cumpăra tot ce-și poate permite să cumpere, cu banii jos sau în rate. El (sau ea) se uită la alți oameni tot așa. Pentru un bărbat, o fată atrăgătoare — sau pentru-o femeie un bărbat atrăgător — sunt posesiuni mult râvnite. „Atrăgător“ înseamnă de obicei un pachet de calități care sunt populare și dorite pe piața personalității, anume ceea ce face o persoană în mod special atractivă după canoanele vremii, atât din punct de vedere fizic, cât și din punct de vedere mental. În anii 1920, atrăgătoare era o fată care bea și fuma, care era dură și senzuală; astăzi moda cere femei mai domestice și mai cochetă. La sfârșitul secolului nouăsprezece și la începutul secolului douăzeci, bărbatul trebuia să fie agresiv și ambițios, în vreme ce astăzi trebuie să fie sociabil și tolerant, pentru a fi un „pachet“ atrăgător. În general, senzația de a fi îndrăgostit se dezvoltă numai în funcție de aceste tipuri de bunuri omenești care sunt la îndemâna posibilităților de schimb ale unei persoane. Închei o afacere; obiectul ar trebui să fie dezirabil din punctul de vedere al valorii sale sociale și, în același timp, ar trebui să mă dorească pe mine, luându-mi în considerare calitățile și potențialul ce sunt observabile sau ascunse. Două persoane se îndrăgostesc astfel când simt că au găsit cel mai bun obiect de pe piață, luând în considerare limitările propriilor lor valori de schimb. Adesea, ca atunci când cumperi o proprietate, potențialul ascuns ce se poate dezvolta joacă un rol important

în încheierea afacerii. Într-o cultură bazată pe schimbul monetar, unde succesul material este ceea ce primează, nu ne mai surprinde că relațiile umane de iubire urmează același model tranzacțional care guvernează piața bunurilor și a muncii.

Cea de-a treia eroare care duce la ipoteza că nu se poate învăța nimic despre iubire vine din confuzia dintre experiența inițială de a *cădea pradă* dragostei și starea permanentă de a *fi îndrăgostit*, sau mai bine zis, de a „menține” o stare de dragoste. Dacă doi oameni care nu se cunoșteau, așa cum se întâmplă cu noi toți, lasă dintr-odată să cadă zidul dintre ei și se simt aproape, se simt o singură ființă, acest moment de unire reprezintă cea mai minunată, cea mai pasionantă experiență din viața lor. Este cu atât mai minunat pentru persoanele care au fost ignorate, izolate, lipsite de iubire. Miracolul acestei intimități bruște devine adesea mai lesne de îndeplinit dacă este însoțit sau inițiat de atracția sexuală și consumarea actului sexual. Cu toate acestea, felul acesta de iubire nu este în sine foarte durabil. Cei doi oameni ajung să se cunoască bine, intimitatea lor își pierde din ce în ce mai mult din aura de miraculos, până când dezamăgirile și plictisul reciproc omoară ceea ce a mai rămas din pasiunea de odinioară. Dar ei nu știu nimic din toate acestea la început. De fapt, ei iau atracția puternică pe care o simt unul față de celălalt, această „nebunie”, ca dovadă a intensității iubirii lor, deși aceasta ar arăta cu adevărat doar cât de singuri se simțeau înainte.

Această atitudine — că nu există nimic mai simplu decât să iubești pe lume — continuă să fie concepția predominantă asupra iubirii, cu toate că lucrurile nu par să stea deloc așa. Nu există nimic în lume, nicio activitate și niciun proiect, care să înceapă cu atâta speranță, și care să sfârșească prost atât de adesea precum iubirea.

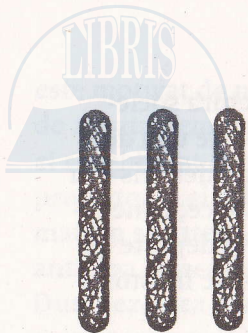

Dacă ar fi fost vorba de orice altă activitate, oamenii s-ar fi întrebat care sunt motivele eșecului și ar fi încercat să învețe cum să îndrepte lucrurile — sau pur și simplu ar fi renunțat la această activitate. Cum, în cazul iubirii, soluția din urmă este imposibilă, pare că există o singură cale potrivită pentru a înfrânge eșecul iubirii, anume aceea de a examina cauzale acestui eșec și de a studia înțelesul iubirii.

Primul pas este acela de a conștientiza că *iubirea este o artă*, tot așa cum a trăi este o artă. Dacă vrem să învățăm cum să iubim, trebuie să procedăm tot așa cum am proceda dacă am vrea să învățăm orice altă artă, spre exemplu muzica, tâmplăria, medicina sau ingineria.

Care sunt pașii necesari pentru a învăța o artă?

Procesul învățării unei arte se poate ușor împărți în două: prima parte, aceea a însușirii conceptelor teoretice; cea de-a doua constă în a obține măiestria acumulată prin exercițiu. Dacă vreau să învăț arta medicinei, trebuie mai întâi să învăț despre corpul uman, precum și despre diferitele boli. Odată ce am acumulat toate aceste concepte teoretice, nu sunt nici pe departe competent să practic arta medicinei. Voi deveni maestru al acestei arte doar după mult exercițiu, când, în cele din urmă, rezultatele practicii se îmbină armonios în ceea ce devine intuiția mea, esența măiestriei oricărei arte. Însă, pe lângă însușirea teoriei și a practicii, mai este un al treilea factor necesar atingerii statutului de maestru — măiestria în artă trebuie să fie scopul suprem către care tindem; nimic altceva nu poate fi mai important decât arta însăși. Toate acestea sunt valabile în cazul muzicii, medicinei, tâmplăriei și, de asemenea, în cazul iubirii. Și poate că aici stă răspunsul la întrebarea de ce oamenii din cultura noastră încearcă atât de rar să învețe această artă, în ciuda nenumăratelor eșecuri: în ciuda dorinței arzătoare către iubire, aproape

IUBIREA ȘI DEZINTEGRAREA SA ÎN SOCIETATEA OCCIDENTALĂ CONTEMPORANĂ

Dacă iubirea este capacitatea caracterului matur, productiv, atunci capacitatea de a iubi dintr-o viață individuală din oricare cultură depinde de influența pe care cultura o are asupra caracterului persoanei obișnuite. Dacă vorbim despre iubire în cultura occidentală contemporană, atunci ne întrebăm dacă structura socială a civilizației occidentale și spiritul care rezultă din această structură pot duce la dezvoltarea iubirii. A pune această întrebare înseamnă să răspundem la modul negativ. Niciun observator obiectiv al vieții occidentale nu se poate îndoi că iubirea — fraternă, maternă, erotică — este un fenomen destul de rar și că în locul său apar mai multe forme de pseudoiubire care sunt în realitate măturile dezintegrării iubirii.

Societatea capitalistă se bazează pe principiul libertății politice, pe de o parte, și, de cealaltă parte, pe piață ca instrument ce reglează toate relațiile economice, și deci și sociale. Piața bunurilor determină condițiile sub care sunt schimbate bunurile, piața muncii determină

achiziționarea și vânzarea muncii. Atât lucrurile utile, cât și energia și priceperea umană utilă se transformă în bunuri care sunt schimbate fără folosirea forței și fără fraudă în condițiile pieței. Pantofii, oricât de folositori și utili ar fi, nu au nicio valoare economică (valoare de schimb) dacă nu există cerere pentru ei pe piață. Energia și priceperea umană nu au valoare de schimb dacă nu există cerere pentru ea în condițiile existente de pe piață. Proprietarul capitalului poate să cumpere mână de lucru și s-o pună la muncă pentru a-și investi în mod profitabil capitalul. Proprietarul de mână de lucru trebuie s-o vândă capitaliștilor în condițiile existente pe piață, ca să nu moară de foame. Structura economică se reflectă în ierarhia valorilor. Capitalul comandă mâna de lucru, iar lucrurile acumulate, care sunt moarte, sunt superioare ca valoare mâinii de lucru, puterilor umane, ființelor vii.

Aceasta este structura de bază a capitalismului de la începuturi. Dar, chiar dacă această structură încă mai este caracteristică capitalismului modern, s-au schimbat o serie de factori care dau capitalismului contemporan calitățile sale specifice și care au o influență profundă asupra structurii caracteriale a omului modern. Ca rezultat al dezvoltării capitalismului, vedem un proces crescând de centralizare și concentrare a capitalului. Întreprinderile mari tot cresc, pe când cele mici sunt eliminate. Proprietarul capitalului investit în aceste întreprinderi este din ce în ce mai departe de funcția de administrator al acestora. Sute și mii de acționari sunt „proprietarii” întreprinderii și o echipă administrativă de birorați, care este bine plătită, dar care nu este proprietara întreprinderii, se ocupă de aceasta. Birocrația este mai puțin interesată de realizarea unui profit maxim decât de extindere a întreprinderii și de puterea proprie. Concentrarea din cea în cea mai mare a capitalului și apariția unei birocrații administrative puternice merg în paralel cu mișcările sindicale. Prin sindicalizarea muncii,

muncitorul individual nu mai trebuie să facă tranzacții pe piața muncii singur și numai pentru sine. El se unește cu sindicatele muncitorești, care sunt, ele însele, conduse de birocrăția puternică care-l reprezintă în confruntarea cu giganții industriali. Inițiativa a trecut, spre bine sau spre rău, în domeniul capitalului, precum și în cel al muncii, de la individ la birocrăție. Un număr din ce în ce mai mare de oameni își pierd independența și devin dependenți de administratorii imperiilor economice.

O altă trăsătură decisivă ce rezultă din această concentrare a capitalului și care este caracteristică capitalismului modern ține de organizarea specifică a muncii. Întreprinderi cu un mare grad de centralizare și o diviziune strictă a muncii duc la organizarea unui mod de a munci în care individul își pierde individualitatea, unde devine doar o rotiță într-o mașinărie. Problema umană a capitalismului modern poate fi formulată în acest mod:

Capitalismul modern are nevoie de oameni care să coopereze eficient și în număr mare, care doresc să consume din ce în ce mai mult, ale căror gusturi sunt standardizate și pot fi ușor influențate sau anticipate. El are nevoie de oameni care se simt liberi și independenți, nefiind supuși vreunei autorități, vreunui principiu sau vreunei conștiințe, cu toate acestea, ușor de manevrat, care să facă ceea ce se așteaptă de la ei, care să se integreze în mecanismul social fără fricțiuni, care să fie ghidați fără a fi necesară forța, conduși fără lideri, împinși fără vreun alt țel în afară de acela de a munci eficient, de a fi în mișcare, de-a funcționa, de a merge înainte.

Care este rezultatul? Omul modern este alienat de el însuși, de semenii săi și de natură.³⁸ El a fost transformat

³⁸ Pentru o discuție detaliată a problemei alienării și a influenței societății moderne asupra caracterului uman, a se vedea cartea mea *The Same Society* (Rinehart and Company, New York, 1955).

insuportabil de singurătate. În „iubirea“ pe care ai găsit-o, în cele din urmă, se găsește un sanctuar împotriva singurătății. Unul intră într-o echipă formată din doi împotriva lumii și această autocentrare *à deux* este în mod greșit interpretată ca iubire și intimitate.

Această insistență asupra spiritului de echipă, asupra toleranței reciproce și a altor asemenea concepte este o situație relativ recentă. Ea a fost precedată, în anii de dinaintea Primului Război Mondial, de conceptul iubirii în care satisfacția reciprocă era baza relațiilor de iubire satisfăcătoare, în special a unei căsnicii fericite. Se credea că motivele din spatele nefericirii frecvente din căsnicie erau acelea că cei doi parteneri nu ajunseseră să se „potrivească din punct de vedere sexual“, cauza acestei probleme fiind considerată a fi ignoranța în ceea ce privește comportamentul sexual „corect“ și de aici tehnica sexuală defectuoasă a unuia sau a ambilor parteneri. Pentru a „vindeca“ acest defect și pentru a ajuta cuplurile nefericite care nu se puteau iubi, multe cărți dădeau instrucțiuni și sfaturi în ceea ce privește comportamentul sexual adecvat, promițând implicit sau explicit că acestea vor duce la fericire și iubire. Ideea era aceea că iubirea este copilul plăcerii sexuale și că, dacă doi oameni învață să se satisfacă unul pe celălalt din punct de vedere sexual, ei vor ajunge să se iubească. Conform iluziei generale a epocii respective, se considera că folosirea tehnicilor adecvate era nu numai soluția problemelor tehnice ale producției industriale, ci și a tuturor problemelor umane. Se trecea cu vederea faptul că contrariul premisei de bază este adevărat.

Iubirea nu este rezultatul satisfacției sexuale adecvate, ci fericirea sexuală, chiar și cunoașterea așa-zisei tehnici sexuale, este rezultatul iubirii. Dacă observația directă nu dovedește deja această teză, atunci se pot găsi dovezi în amplele date psihanalitice. Studiul celor mai